

E.R. - 2018

Illustrasjon: Eldbjørg Ribe

Emmy Elizabeth Langøy

Høgskolelektor, avdeling for helse- og sosialfag, Høgskolen i Molde
emmyelizabeth@outlook.com

Annerledes er ikke noe man er, men noe man blir?

Strategier i identitetsforhandlinger blant tidligere særvilkårselever i videregående skole

Studien undersøker opplevd annerledeshet og identitetsforhandlinger i spennet mellom normalitet og avvik. Datamaterialet er kvalitative intervjuer av 21 voksne som i videregående skole var kategorisert med generelle lærevansker eller psykososiale vansker. Analysene viser at spesialundervisningen bidrar til mobbing, og at kategorisering gir følelse av annerledeshet. De tidligere «særvilkårselevne» håndterer annerledesheten og forhandler fram akseptable identiteter med ulike strategier. De fleste trår etter hvert inn i nye roller, knytta til arbeid, familie, vennskap og fritidsaktiviteter, som gir mestringserfaringer og fører til nye og utfyllende identiteter. Men muligheter for «doble tilhørigheter», hvor individet kan ha vansker, men like fullt være «normal», vil kunne utvide handlingsrommet for identitetsforhandlingene og redusere opplevelsen av annerledeshet.

denne artikkelen vil jeg undersøke hvordan annerledeshet er blitt formet og møtt over tid ved å intervju tidligere særvilkårselever som fikk undervisning på særlige vilkår da de startet i videregående skole i 1995/1996. Disse personene er nå voksne og deres erfaringer med annerledeshet og opplevelser av egne handlingsmønstre i møtet med skolen rekonstrueres derfor gjennom retrospektive intervju. Personene var kategorisert med *generelle lærevansker* eller *psykososiale vansker* i videregående skole. Begrepet funksjonshemming blir ofte negativt definert, som et avvik fra en forestilling om normalitet (Tøssebro, 2010). Det samme kan sies om begrepet *vansker* som ofte er brukt i skolen. I denne artikkelen vil jeg diskutere om disse tidligere særvilkårselevne opplevde å være annerledes ved å være kategorisert med særlige vansker og å ha spesialundervisning. I denne sammenhengen sikter jeg til en annerledeshet som er negativt ladet, og ikke til den type forskjellighet som et individ selv kan framheve, for eksempel for å markere tilhørighet til spesielle miljøer eller aktiviteter. Jeg søker innblikk i hvordan de i skoletid og voksenliv håndterte annerledesheten som kan følge med slike kategorier. Hvordan håndterte de å befinne seg i ulike posisjoner i spennet mellom normalitet og avvik?

Oppfatning av egen identitet og selvbylde er viktig. Viljen til å verne oppfatningen av seg selv påvirker både hva vi sier og gjør, hva vi deltar i og hva vi retter innsats mot (Rosenberg, 1979). Identiteten utvikler seg gjennom hele livsløpet (Tetzchner, 2012) og formes blant annet av individets ressurser og forutsetninger, tid og sted, og omgivelsenes møte med individet. Identitet som begrep er sammensatt og mangfoldig. Jenkins (2014) bruker begrepet *social identity* og minner om begrensningene ved identitetsbegrepet; at det primært bør brukes til å omtale hvordan aktøren handler. Slike prosessorienterte forståelser viser at identitet vel så mye kan speile samhandlingsprosesser, og hva som har hendt personen, som hvem individet er. Denne forståelsen ligger til grunn for denne studien. Oppfatningen av hvem vi er

kan endre seg, vår identitet er derfor ikke nødvendigvis den samme nå som den var i går eller som den kan bli i morgen (Scott, 2015). Endring i handlingsrommet knytta til nye roller eller posisjoner kan også føre til identitetsendring. Derfor kan identifiseringsprosessen fruktbart forstås som identitetsforhandlinger. Men identitetsforhandlinger er ikke rent strategiske og målrettede, de er også uttrykk for streben etter anerkjennelse, selvforståelse og mening (Winger, 2000). Streben etter anerkjennelse vil derfor vise seg ved individenes håndtering av annerledeshet og forhandlinger om både identiteter de vil ut av og andre de vil inn i.

Forventninger til livsløpet preges av normalitetsoppfatninger relatert til når i livet hendelser bør skje, samt til kategorier som personen blir plassert i og uuttalte antagelser omkring dette. Identitetsforhandlingene foregår i skyggen av slike uuttalte antagelser, som for eksempel at manglende skolesuksess skyldes manglende innsatsvilje. Mennesker utvikler følelser og atferd som dels beror på hvordan de er kategorisert (Hacking, 1999). Slike slutninger kan påvirke individets identitet siden kategorier, når de blir kjente for individ og omgivelser, kan endre måten individene oppfører seg på og opplever seg selv.

Informantene i denne studien var i videregående skole kategorisert som elever med generelle lærevansker eller psykososiale vansker. *Psykososiale vansker* kan defineres som atferds- eller tilpasningsvansker, problematferd, emosjonelle og sosiale problemer (Befring & Tangen, 2004) påvirket av både personens handlingstilbøyeligheter og samfunnets forventninger og normer. Psykososiale vansker kan også ses på som en lærevanske hvis situasjonen vanskeliggjør læring. *Generelle lærevansker* er kognitive vansker knytta til læreevne og intellektuell fungering. Slike usynlige funksjonsvansker kan være vanskelige å forstå og anerkjenne både for hovedpersonen og omgivelsene.

Håndtering av annerledeshet starter ved at personen opplever å bli sett på som annerledes, men det varierer hvordan annerledeshet skapes og forster-

kes. Som et rammeverk om temaet for denne artikkelen vil jeg presentere noen utvalgte studier som på ulikt vis belyser avvik og normalitet.

Annen forskning

Skolen er en sentral referanseramme (Winger, 2000) for barn og unge, men skolesystemer kan også bidra til avviksstempling. En amerikansk longitudinell studie kom fram til at lærere og foreldre hadde markant lavere forventninger til læring hos elever kategorisert med lærevansker enn overfor elever med tilsvarende prestasjoner og atferd som ikke var kategorisert med lærevansker (Shifrer, 2013). En svensk intervjustudie undersøkte opplevelsen av støtte i skoletida hos 13 voksne med Asperger syndrom eller Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). Informantene opplevde vanskeligheter i skolen både akademisk, sosialt og følelsesmessig, og dette kunne påvirke læring. Støttetiltakene var hovedsakelig rettet mot akademiske behov mens sosiale og følelsesmessige behov ikke ble fanget tilstrekkelig opp (Baric, Hellberg, Kjellberg & Hemmingson, 2016). Vogt (2017) påpeker at avvik kan konstrueres gjennom normative forventninger og viser hvordan strenge grenser for når elever defineres som frafalt i videregående skole (etter fem år) forsterker avvikstryket på unge. Mange fullfører utdanning seinere, og Vogt foreslår å utvide hva som er normal timing for å fullføre videregående utdanning (Vogt, 2017). Hos unge særvilkårselever kan dette gi dem ekstra tid uten at de dermed defineres som off-time.

Midjo og Aune (2016) undersøkte i en kvalitativ intervjustudie overganger til voksenlivet hos unge med lett utviklingshemming med vekt på handlingsrommet for identitetsforhandlinger. Fire unge, fire mødre og fire fagfolk ble intervjuet. Innad i hver gruppe var oppfatningene like, men mellom gruppene var forskjellene større. Ungdommene så seg som aktører i eget liv mens mødrene så ungdommen både som aktør og individ med behov for hjelp. De profesjonelle tenderte til å se de unge som tjenestemottakere. Selv om fagfolkene språklig anla et ideelt, individuelt

perspektiv, viste deres konstruksjoner av de unge at tjenestesystemet blir en kontekst for å reprodusere asymmetriske maktforhold og standardbehov. Personer med lett utviklingshemming som tilpasser seg tjenestene og den institusjonelle logikken, må også tilpasse seg systemets identitetskonstruksjon.

Flere studier belyser at identitet ikke bare innebærer en oppfatning om hvem man er, men også påvirker hvordan individer handler. Ekeland og Bergem (2006) fant i en intervjustudie at personer med psykiske lidelser som aksepterte rollen som hjelpetrenende, opplevde mindre konflikt og kunne gjøre seg bedre nytte av hjelpeapparatet. De som opponerte mot rollen opplevde derimot mer konflikt og stigmatisering. Olin og Jansson (2009) undersøkte hvordan 15 unge med psykiske vansker eller mild utviklingshemming så på og navigerte mellom normalitet og avvik, og hvordan de stilte seg til å motta hjelp. Ungdommenes håndtering av utfordringene delte seg inn i tre mønstre. En gruppe ungdommer tok imot hjelp ved behov og vurderte seg selv som annerledes, men normale. En annen gruppe kom ofte i vanskelige situasjoner, men mente at omgivelsene var problemet. De anså seg som en variant av flertalls-samfunnet og mente at en eventuell annerledeshet lå i omgivelsenes konformitetskrav. En tredje gruppe ungdommer, som levde krevende liv uten jobb og fast bopel, tok imot hjelp, men avviste hjelpeapparatets kategorier og anså seg som normale, men misforståtte. Sosial identitet kan endres og disse unge reforhandlet sine identiteter gjennom sosial interaksjon (Olin & Jansson, 2009), men slike forhandlinger er vanskelige. Olin, Nordström og Wijk (2011) undersøkte hverdagslivet hos ti unge med psykiske vansker med vekt på steder og relasjoner i en seinere kvalitativ studie. De fant at ungdommene hadde begrensede muligheter for deltagelse og tilhørighet i samfunnet. Barrierer signaliserer klare grenser mellom normalitet og annerledeshet, og de unge må håndtere stigma knytta til sine vansker i tillegg til de utfordringene som ligger i vanskenes karakter.

Gerber (2012) framhever at erfaringene til perso-

ner med lærevansker må sees gjennom en longitudinell linse, og at kvalitativ forskning bør undersøke vanskene mer fasevis inn mot voksenlivet. Resultater fra ulike studier kan ikke uten videre overføres til norske forhold fordi forskere bruker ulike definisjoner på funksjonshemminger og funksjonsvansker og konteksten kan være forskjellig i ulike land.

Denne oversikten tyder på at mekanismer som kan skape annerledeshet er virksomme på systemnivå, i samhandling med andre og i individuelle tilpassingssituasjoner, og de virker over tid. Slike prosesser er således komplekse. Tverrsnitts-studier og kvalitativ metode var dominerende. Enkelte longitudinelle studier er også tilgjengelige, men da helst som studier av enkelt-kategorier hver for seg. Studier som omfatter personer med lærevansker handler nesten utelukkende om de tidligste overganger i ungdomstida mens forskning på seinere livsfaser mangler i stor grad (Buchmann & Kriesi, 2011; Gerber, 2012). Jeg finner ingen norske studier som studerer identitetsforhandlinger hos unge med generelle lærevansker og psykososiale vansker. Det er bakgrunnen for denne studien av situasjonen til personer i potensielt sårbare livssituasjoner i seinere faser av deres «vuxenblivande» med vekt på hvordan de håndterte annerledeshet og forhandlet fram alternative identiteter i møtet med voksenlivet.

Teoretiske perspektiver

Å bli oppfattet som annerledes innebærer risiko for stigmatisering. Goffman (2009) beskriver stigma som en særlig form for relasjon mellom en egenskap og en stereotyp klassifisering av mennesker. Stigmatisering kan påvirke oppfatningen av en selv, noe som igjen kan påvirke hvordan vi forholder oss til andre (Grue, 2001). Forståelsen av stigmatisering er relevant for å forstå personene i denne studien som allerede under skoletida ble definert utenfor «normaliteten». Persepsjon av andres vurdering av oss er en viktig kilde til informasjon om oss selv (Rosenberg, 1979), og dette gjør oss sårbare. Ulike strategier benyttes for å opprettholde en levelig selvoppfatning, også under sosialt karrige kår. Selvoppfatning

kan defineres som «the totality of the individual's thoughts and feelings having reference to himself as an object» (Rosenberg, 1979, s. 79), og selektive valg anses som den mest virkningsfulle måten å beskytte selvoppfatningen på (Rosenberg, 1979). Å forsøke å velge seg bort fra noe og inn i noe annet er slik en vesentlig side ved identitetsforhandlinger. Å undersøke håndtering av annerledeshet og identiteter i fare for stigmatisering, krever blikk for både individuelle og strukturelle forhold. Det livsløpsteoretiske perspektivet synes derfor fruktbart som hovedredskap for analysen. Perspektivet vektlegger overganger på ulike livsområder og summen av livsbane fra de ulike områdene utgjør livsløpet. Dette kan analyseres ved hjelp av flere begreper, ett av dem er *timing*, det vil si tidsplassering i livsløpet. Normative forventninger om hvor man ved ulike aldre skal være i livsløpet kan skille mellom annerledes eller normal. Livsløpsperspektivet plasserer individene både i *sted* og *historisk og biografisk tid*. I forståelsen av livsløpets utvikling er *handlingsevne* (human agency) vesentlig siden denne relateres til individets evne til å ta valg og å tro på egne evner i valgsituasjoner (Elder & Giele, 2009). Handlingsevnen påvirker også hvordan individet framstår og er slik sentral i identitetsforhandlingene. Individets sosiale relasjoner kan undersøkes ved å studere *sammenvevde liv* (linked lives), som viser hvordan livsløpet er sammenvevd med andre liv (Elder & Giele, 2009). Disse teoretiske, men empiriforankrede livsløpsbegrepene omfatter både aktørsperspektet og struktursperspektet ved identifiseringsprosessene og vil senere bli brukt i tolkingen av data og den avsluttende diskusjonen.

Metode og design

De 21 informantene i studien har deltatt i det longitudinelle forskningsprosjektet «Sårbar ungdom», som har fulgt 760 særvilkårselever fra seks fylker som i 1995-1996 startet på videregående opplæring. Ved oppstarten fylte skolen ut et skjema for hver elev om spesialpedagogiske tiltak og funksjonsvansker. Funksjonsvanskene var basert på sakkyndig-uttalelser fra pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT), samt

klassestyrere og spesialpedagogiske koordinatører. For mer detaljerte opplysninger om forskningsprosjektet, se Myklebust, Båtevik, Kvalsund & Bele (2016).

Rekruttering og utvalg

Empirien i denne artikkelen består av to undergrupper i prosjektet «Sårbar ungdom»: personer kategorisert med generelle lærevansker eller psykososiale vansker. I det opprinnelige utvalget på 760 personer var en tredjedel kategorisert med psykososiale vansker og knapt halvparten var kategorisert med generelle lærevansker. Flertallet i begge gruppene var kategorisert med vansker i mildeste grad. Informantene som inngår i empiri for denne artikkelen, ble i 2015 rekruttert for intervju om skole/arbeid, familie/venner, helse og økonomi. Inklusjonskriterier var at de var kategorisert med psykososiale vansker eller generelle lærevansker, at de kunne besvare spørsmål uten hjelp og at deltok i «Sårbar ungdom»-studiens datainnsamling i 2015. Jeg ønsket en jevn fordeling av menn og kvinner. Den ønskelige rammen for utvalget var 20-24 personer, et omfang som ikke overskred hva jeg mente var praktisk mulig og fruktbart å analysere. Utvelgelseskriteriene ga bredde både i geografisk tilknytning, type vanske og kjønn. Jeg sendte 50 forespørselsbrev ut fra antakelsen om ikke alle ville takke ja. Grunnet ukjent adresse kom ti brev i retur, noen av disse ble sendt ut på nytt med nye adresser, men bare tre personer av alle de forespurte takket ja ut fra forespørselsbrevet. De nasjonale forskningsetiske komiteene (2010) påpeker at det finnes «grupper som er vanskelige å nå gjennom skriftlige henvendelser, eller som har vanskeligheter med å forholde seg til skriftlig informasjon». Dette samsvarer med min erfaring, men De nasjonale forskningsetiske komiteene framholder som viktig at standardiserte krav om skriftlig informasjon ikke hindrer forskning på situasjonen til marginaliserte grupper. Jeg hadde derfor i forespørselsbrevet presisert at de kunne bli oppringt for få svar på eventuelle spørsmål før de takket ja eller nei til å delta. Målet var at dette skulle øke potensielle informanternes behov for trygg-

het og informasjon, behov som ikke alltid dekkes av skriftlig forespørsel.

Antagelsen om at ikke alle leste den skriftlige informasjonen så nøye, ble bekreftet ved intervjuene, mange fortalte at de ofte unngikk å lese. Noen takket nei etter utfyllende informasjon på telefon, men de aller fleste jeg var i telefonkontakt med takket ja.

Utvalget besto til slutt av 10 kvinner og 11 menn. Fem kvinner og fem menn var kategorisert med psykososiale vansker, og fem kvinner og seks menn var kategorisert med generelle lærevansker. Aldersspennet er 36-44 år, men 17 av 21 informanter var ved intervjutidspunktet 36-37 år.

Etikk

Denne artikkelen bygger på informanter fra «Sårbar ungdom»-studien som er finansiert av Norges forskningsråd, Kirke,-utdannings- og forskningsdepartement og Høgskulen i Volda. Den er godkjent av Norsk senter for forskningsdata (NSD) og har konsesjon fra Datatilsynet for en bred front av datainnsamling. Mitt prosjekt er slik omfattet av «Sårbar ungdom»-prosjektets konsesjon, og siden det var skolens vanske-kategorisering ved tildeling av spesialundervisning, ikke medisinske diagnoser, som lå bak utvalget vurderte jeg godkjenninga fra NSD som tilstrekkelig. Ethiske overveielser ble gjort gjennom hele forskningsprosessen. Overfor potensielt sårbare grupper er det særlig viktig å påse at samtykket er frivillig og informert. Jeg var i kontakt med potensielle informanter på telefon og e-post i rekrutteringsfasen for å sikre at de fikk tilstrekkelig informasjon til å kunne ta reelle valg om eventuell deltakelse og da kunne gi informerte og frivillige samtykker. Alle intervjuede signerte samtykkeskjema. Oppbevaring av materiale er gjort etter gjeldende krav for dette og informantene er gitt fiktive navn i artiklene.

Analyse av datamaterialet

Intervjuene ble utskrevet, og dataverktøyet NVivo versjon 11 ble brukt i den praktiske håndteringen av datamaterialet mens analysearbeidet ble gjort

på papir. Analysen bygger på systematisk tekstkon- densering slik denne stegvis er beskrevet hos Gior- gi (2009). Det transkriberte intervjumaterialet ble gjennomlest mange ganger både enkeltvis og på tvers, og sett i sammenheng med hverandre tema- tisk. Etter systematiske søk fant jeg meningsbæren- de enheter som ble trukket ut og satt i oversikts- system. Slik dekontekstualisering av intervjumate- rialet ga ulike kategorier som ble kodet og sortert under ulike navn. Analysen viste eksempelvis tidlig at aksept og avvising av opplevd posisjon var sen- trale begreper. Holdninger og handlinger identifisert i datamaterialet skapte et variert bilde, og under- veis i analyseprosessen ble kodenenes navn og innde- ling endret flere ganger før delene ble sammensatt i nye sammenhenger. Gjennom rekonstekstualiserin- gen framkom strategier som viste dimensjoner rela- tert til både informantenes handlinger og holdnin- ger. Disse strategiene ble samlet i en figur som inn- ledningsvis blir vist her og utdypet i diskusjonen.

Kvalitative undersøkelser av levd liv vil sjelden resultere i rene kategorier. Variasjon og unike ele- menter vil ha sin plass i analyser av slike sammensat- te og komplekse prosesser som her er undersøkt.

Innholdsmessig representerer hvert sitat i resul- tatpresentasjonen flere informanter, men de mest talende formuleringene er sitert.

Resultat

Innledningsvis vil jeg kort nevne at mange av dis- se personene hadde hatt en tung oppvekst, og de forteller både fra grunnskole og videregående sko- le. Som bakgrunn for spesialundervisning oppgir de fleste vansker med lesing og skriving, konsentrasjon eller forståelse. Spesialundervisningstiltakene var undervisning i smågrupper (utenfor ordinærklassen) eller i enetimer med lærer. Noen hadde assistent, enten i stedet for eller i tillegg til lærer. Disse tiltake- ne vil i det videre bli omtalt som særvilkårsordninger.

Opplevelsen av særvilkårsordningene variere- te, men mange opplevde det som svært negativt å bli tatt ut av klassen. Nesten samtlige hadde opp- levd mobbing eller utestenging. Flere knytta sær- vilkårsordningene til mobbing, og noen fortalte at de vurderte selvmord på grunn av dette. Mange var til utredninger, i skoletida eller seinere, og noen fikk diagnoser som ADHD eller Asperger syndrom, mens andre forble uten svar på hvorfor skoletid og sosialt samspill kunne være så vanskelig.

Strategier for å håndtere annerledeshet

Studiens enkeltpersoner er ikke nødvendigvis sår- bare, men ut fra intervjuene vurderes posisjonene som mange har vært i, eller fremdeles er i, som sår- bare. Håndteringen av annerledesheten som kan lig-

Figur 1. Strategier for å forhandle identitet og håndtere annerledeshet

Prosesser i identitetsforhandlinger		Strategisk handling	
		Hegne om egen selvpoppfatning (innover-rettet)	Påvirke andres oppfatning (utover-rettet)
Strategisk holdning	Aksepterende	Identifiseringsstrategi Tilbaketrekkingsstrategi	Identifiseringsstrategi Tilsløringsstrategi
	Avvisende	Distanseringsstrategi	Beseiringsstrategi

ge i slike sårbare posisjoner ble analysert og det skilte seg ut fem ulike strategier. Disse spente fra identifiserende til mer avvisende, og ble brukt både til å hegne om oppfatningen av seg selv og til å påvirke andres oppfatning. Enkeltindividene tok i bruk flere strategier, tilpasset situasjon og arena og benyttet slik ulike handlingsalternativer.

Identifiseringsstrategi

Ved aksept av diagnosen/kategorien kan en *identifiseringsstrategi* vise seg. Da aksepteres annerledesheten som ligger i diagnosen/kategorien i bytte mot dennes forklaring på vansker og begrensninger, slik som hos denne kvinnen med ADHD:

«... det sa han nevropsykologen som diagnostiserte meg da jeg var 28, at jeg tok ting inn så fort at det skjulte problemet. Han sa at 'du må ha slitt mye' og da var det som en stein som falt ifra...» (June).

Identifiseringsstrategien åpner opp for å plassere vanskene både utenfor og innenfor seg selv, men da legalisert i form av en diagnose eller identifisert vanske som forklarer problemene. Erkjennelsen av egne vansker og hjelpebehov krever på kort sikt at man aksepterer seg som annerledes, men på lengre sikt kan hjelp være et steg mot mer selvstendighet og mindre annerledeshet. En kvinne som bor i en døgnbemannet institusjon forteller:

«De skal jo hjelpe meg til å lære å bli veldig selvstendig da, så jeg synes ikke det ødelegger eller noe sånt. (...) Jeg synes det hjelper.» (Solbjørg).

Identifiseringsstrategiens aksept av annerledeshet viste at de oppfattet annerledesheten som et trekk ved egen person. Noen forsøkte å forbedre sin situasjon ved å forbedre seg selv. Magne ønsket å forstå seg selv og bli mer utadventd:

«.. at jeg får knekt den nøtta med huet mitt og at jeg greier å få meg sjøl til å bli litt mer sosial, men... (...) Jeg prøver ofte å spørre litt sånn i, altså i pausen (...) på korpsøvelsen, at jeg spør mer om ting.» (Magne).

Slike tilpasningsforsøk springer ut fra håpet om at økt kompetanse, for eksempel i småprat, skal bidra

til innpass i normalmiljøet. Slik tilpasning fordrer selvinnsett og handlingsevne, men ettersom annerledesstemplet kan springe ut fra vage og uuttalte forhold kan det for personen som oppfattes som annerledes være vanskelig både å identifisere og å håndtere stigmaet.

Tilbaketrekkingsstrategi

Mobbeerfaringene ga en 'levd annerledeshet' med konsekvenser langt utover hendelsenes faktiske tid og sted. Seinskader i voksenlivet var dårlig selvtilit, utrygghet og vansker med å stole på andre, dette kunne begrense sosial kontakt. Erfaringer med mobbing og stigmatisering, samt knapphet på egne krefter, kan gi et sterkt behov for å ha kontroll over omgivelsene. Risikoen knytta til andres vurdering skaper behov for å velge bort sammenligningsarenaer. Dette kunne resultere i en *tilbaketrekkingsstrategi* kjennetegnet ved at individene hovedsakelig forholder seg til trygge sosiale miljø, innen familien eller avgrensede organiserte miljø. Tilbaketrekkingsstrategien kan være relatert til krenkelsers eller tillitsbrudd. En mann plages tjue år etter av en hendelse i skoletida hvor han, sammen med medelever, ødela noe:

«... da la de all skylden på meg og jeg fikk litt trøbbel for det. Hvem var egentlig vennene mine da? Jeg har aldri fått svar på det. (...) De beste vennene mine, de var ikke til å stole på lenger. Jeg har liksom ikke prøvd å få noen nye heller.» (Jesper)

På fritida omgås han stort sett familie. En mann hadde ikke følt seg innenfor siden han begynte på skolen:

«Mange som har lese- og skrivevansker kan bli sett på som dum og da er det jo automatisk at man blir litt 'utom'.» (Elias).

Som voksen valgte Elias i stor grad bort de andres blikk, eksempelvis ved å bosette seg øde hvor «ingen bryr seg» og ved å velge arbeid med lite sosial kontakt. Men slike tilbaketrekkingsbehov kan kollidere med samtidige behov for tilhørighet og deltakelse, og den isolasjon som ligger i strategien reduserer mulighetene til å forhandle fram nye bidrag til identiteten.

Tilbaketrekkingsstrategien kunne relateres både til valg, vurderinger og væremåte. For eksempel problematiserte flere arbeidet og forpliktelsene knytta til ansvar for barn, de hadde ingen planer om barn i frykt for at de ikke ville strukket til som forelder.

«Jeg kunne sikkert hatt det all right med å ha hatt et barn hvis jeg hadde hatt mer motivasjon til å gjøre ting (...) Men siden jeg ikke har det så (...) tar (jeg) den logiske konsekvensen av det.» (Arnar)

Forpliktelsene i parforhold opplevdes også risikable for mange: «Jeg vil ikke bli gift! (...) Det blir liksom sånn avansert, og blir så forpliktende og så blir man jo sikkert bare skilt likevel (...) det holder med å være kjærester.» (Solbjørg)

Trygge miljø kan også være trange miljø. Kristine ønsket at hun stolte mer på egen handlingsevne: «Jeg hører litt for mye på de andre, og ikke gjør akkurat det jeg vil selv. Det er vel for at jeg er usikker selv og ikke har så god selvtillit.» (Kristine).

For noen lot imidlertid tilbaketrekkingsstrategien til å ha positive sider. Det kunne være nødvendig å trekke seg tilbake for å hente seg inn igjen etter hverdagslivets krav:

«Jeg er jo på en måte hvor jeg har valgt å plassere meg da, for å si det sånn. Jeg kunne hatt mer kontakt med flere folk hvis jeg hadde vært mer proaktiv sjøl da. Så det er liksom mitt eget valg (...) Jeg er litt sånn alenedyr.» (Arnar)

Tilbaketrekkingsstrategien kunne også by på arenaer å modnes på for personer som deretter gradvis økte sin trygge sone. For en kvinne hadde menighetsmiljøet vært utgangspunkt for flere sosiale relasjoner. Strategien kan slik gi tid til å bygge tillit, men innebærer også risiko for stagnasjon hvis de tilstrekkelig trygge miljøene forblir få og lukkede.

Tilsløringsstrategien

Tilsløringsstrategien kunne brukes for å skjule en virkelighet en ikke ønsket å dele, for eksempel på Facebook: «... jeg som har litt liten vennekrets, har ikke så lyst, på en måte, at alle skal se det. (...) Jeg har ikke så perfekt liv, så jeg liker ikke å vise det fram.» (June).

Identitetsforhandlingene kunne fortone seg som balanseøvelser mellom fortidige, nåtidige og framtidige identiteter. Dette ga dette behov for en tilsløringsstrategi, her illustrert med flere eksempler fra situasjonen til en mann som vegret seg mot identiteter som uføretrygdet eller som mulig «snylter»:

«Det er helt forferdelig å treffe folk som jeg ikke har sett på 10 år og som spør «Hva gjør du på nå?». (...) Det er det verste jeg vet om. (...) fordi at det er dessverre sånn at det er et lite stempel å være uføretrygdet. Det er dumt, men realiteten er sånn.» (Antonio).

Da han begynte på kveldsskole ble andre sosiale identiteter forhandlet fram og behovet for en tilsløringsstrategi var mindre:

«Fordi på en måte så er vi litt i samme båt. Alt så det er voksne folk som har lyst til å gjøre noe annet og de trenger studiekompetansen for å gjøre det. Og det blir mer snakk om «Hva skal du gjøre etterpå?» enn «Hva har du gjort før?»» (Antonio).

Denne distinksjonen mellom før og etterpå peker både på behovet for og identifikasjonsprosessen mot en mer sosialt verdsatt identitet. Antonios framtidig tenkte identitet var ikke forbundet med skam, i motsetning til hans nåtidige status som uføretrygdet.

Han hadde store helseplager og derfor behov for hjemmehjelp, men han avviste kommunal hjelp i frykt for et snylterstempel. På spørsmål om han ikke tror legeerklæringen vedlagt søknaden legitimerer behovet svarer han: «Ja, men det blir behovsprøvd av noen og det er ikke den (samme) personen som kommer og gjør husarbeidet!» (Antonio).

Å akseptere klient/pasient-rolle kan true andre møysommelig opparbeidede identiteter. Antonio foretrakk fortsatt avhengighet av familiens hjelp heller enn å ta imot offentlig hjelp fordi: «du skal nesten være i familie med meg eller utdannet helsepersonell for å vite hva det innebærer å ha den helsa som jeg har» (Antonio). Blant flere samtidige, til dels motstridende, roller valgte han det som skadet selvoppfatningen minst.

Beseiringsstrategien

Beseiringsstrategien viste seg som en slags overvinnelse av tidligere nederlag og manifesterte seg ved at personene hadde styrt inn i en annen rolle eller posisjon enn de før hadde hatt. For mange viste arbeidslivserfaringene seg å bli en slags seier over skolelivserfaringene. Voksenlivet ga Ola helt nye erfaringer, nå var han en som hadde lyktes:

«Du er nå litt mer respektert da. Med unger og jobb og.. Folk ser at du har klart deg og du har forskjellig du har kjøpt og.. Jeg har kommet meg langt til å ikke ha gått niende eller tatt ekstra skole. Jeg er høgt opp i systemet, sånn sett» (Ola).

Laura fikk bare tilkallingsvakter i omsorgssektoren, men opplevde å seire over omgivelsenes lave forventninger: «Jeg skal love deg at jeg godtet meg når jeg leverte det fagbrevet nede på kommunen, da var det noen som ble lang i maska» (Laura).

En mann som hadde følt seg annerledes på grunn av mobbing opplevde å seire over mobberne ved å lykkes:

«Jeg var vel den minste, men nå har jeg jobbet meg såpass høyt opp at jeg ble den største likevel (...). De sitter tilbake med gjeld til langt over pipehatten og det gjør ikke jeg, jeg har omtrent alt jeg trenger! Ikke har jeg vært borti stoff eller tull den veien, det har dem. Så jeg ble den største til slutt lell!» (Elias).

Identitetsforhandlinger avløste i årenes løp gamle selvpoppfatninger: «Jeg har sett at jeg får det til. (...) Jeg klarer å mestre en jobb, jeg klarer å mestre lappen, jeg klarer å kjøre bil. Klarer å rygge, parke... Altså, jeg blir bare bedre og bedre» (Julie).

Å beseire var ledsaget av økt selvrespekt. Særlig kvinner trakk fram at de først i voksen alder turte å sette grenser og si ifra hvis de følte seg overkjørt, for eksempel i arbeidsliv og familieliv. Det kunne også oppstå et behov for å si fra angående tidligere krenkelser:

«Så tok jeg kontakt med en av de lærerne som jeg hadde på barne- og ungdomsskolen ... jeg kjente at han provoserte så vanvittig, (...) så jeg

(...) satte meg i bilen og kjørte hjem til han. Og så sa jeg hva jeg mente» (Laura).

En viktig side ved beseiringsstrategien er at den nedtoner offerbildet. Informantene trakk heller fram hva de, tross alt, eide og hadde oppnådd. Forventninger og ambisjoner hadde hos enkelte blitt realitetsjustert med tida, og dette bidro til en følelse av å ha kommet i mål og være tilfreds.

Distanseringsstrategi

Noen opplevde annerledesstemplet som så belastende at de grep til en *distanseringsstrategi*. For å finne en identitet å identifisere seg med var det nødvendig å trekke opp noen skillelinjer, blant annet ved å markere distanse mellom egne vansker og det de oppfatter som alvorligere tilstander:

«Så det er et eller annet oppi her som ikke følger med, men det er ikke hjerneskode. Det er bare dysleksi. (...) Har ikke noe spasmer eller Asperger, eller noe sånn, nei.» (Julie).

Arbeidsledige kunne markere avstand til andre trygdemottakere:

«Kompisene spør om du skal være med ut og så må du svare med at nei, jeg må vente til at jeg har fått trygda mi. (...) Du føler jo at du er både ufør og vel så det!» (Elias).

Distanseringen kunne også vise seg ved mulig selektiv hukommelse. På spørsmål om han visste hvorfor han hadde egne ordninger i skolen svarte Sigurd: «Det kan vel hende ... men jeg har ikke lagt meg det på minne i det hele tatt!» (Sigurd)

De fleste erkjente vansker, det var heller typen, graden og betydningen av vanskene de var kritiske til. Noen gjorde avviket relativt: «Jeg slet både muntlig og skriftlig (...) men det er som det er, man har sine skavanker alle sammen» (Laura). Hun vedgår visse vansker, men reduserer dem samtidig ved å påpeke på at alle har sine skavanker. På den måten gjør hun det vanlig å være uvanlig og tøyser normaliteten til også å omfatte henne.

Enkelte distanserte seg mest fra det at skolen skapte annerledeshet gjennom måten hjelpen ble gitt på. De påpekte at de faglige behovene burde

vært dekket uten så negative sosiale konsekvenser. David leste fagstoff for å forstå mer av hva som skjedde når han i skoletida opplevde at eksklusjonen gjorde ham og de andre særvilkårselevne annerledes. Hans analyse av de stigmatiserende mekanismene lød slik: «Vi er ikke spesielle nå, men tar du oss ut ifra klassen så blir vi spesielle, ikke sant?» (David).

Han påpekte at stigmatiseringen kunne vært redusert ved at store ordinære klasser ble delt opp i mindre klasser: «Ingen hadde vært rar og så hadde det heller ikke vært noen sånn superklasse eller idiotklasse da» (David). Davids formuleringsevne og tilnæringsmåte utmerket seg, men innholdsmessig talte han for flere av informantene.

Identitetsforhandlingenes strategier for å håndtere annerledeshet vendte seg mot *både* egne og andres oppfatning av individet. Informantenes holdning spente fra aksepterende til mer avvisende, slik det er vist i figur 1. Strategiene knytter an til et prosessorientert identitetsomgrep (Jenkins, 2014).

Å skille hvilke strategiske handlinger som vender seg inn mot selvoppfatningen eller ut mot de andres blikk er ikke lett. Disse er sammenvevde, og de fleste strategier inneholder elementer av begge deler. Særlig i identifiseringsstrategien framstår dette som to sider av samme sak, siden diagnosers forklarende funksjon er så viktig både for enkeltindividet og for omgivelsene, denne strategien er derfor også nevnt to ganger i figuren.

Samme individ kunne ha behov for ulike strategier avhengig av kontekst. Til tross for Junes identifikasjon med en viss annerledeshet, tilslørte hun likevel sitt begrensede sosiale liv ved å ikke bruke Facebook. Laura seiret over omgivelsenes lave forventinger ved å ta fagbrev, men hun distanserte seg samtidig fra annerledesheten som lå i vanskene ved å henvise til at alle har sine skavanker. Elias følte at han hadde overvunnet sin fortid, men trakk seg samtidig unna ved å bo langt unna folk.

Men det er kan hende valget av strategi på ett hold som åpner opp for at individet kan bruke en annen strategi på et annet hold, som for eksempel ved at man ved identifiseringsstrategien får styrke til

samtidig å fronte en vinnerholdning ved beseiringsstrategien (jfr. Elias). I så fall kan slike variasjoner i strategivalg synliggjøre det dynamiske i identitetsforhandlinger.

Doble tilhørigheter

Informantene opererte med to samtidige versjoner av egen person; en avviksversjon hvor personen eksempelvis har dysleksi, og en normalversjon i situasjoner hvor lesing ikke er aktuelt. Informantene vedgikk visse vansker, men det varierte med situasjonen hvilken versjon som sto i front. Strategier hvor personene utviklet komplementære selvbilder i overgangen mot voksenlivet betegnes hos Molin og Gustavsson (2011) som «multidimensionella identifikasjoner». Slike prosesser kan utvide forhandlingsrommet, men krever også pågående forhandlinger. Å håndtere en identitet som skal romme flere versjoner som i omgivelsenes øyne nærmest gjensidig utelukker hverandre, blir å balansere mellom aksept og stigma. For å få hjelp må avviket og hjelpebehovet framheves, mens overfor øvrige omgivelser må de inkluderende likhetene vektlegges. Strategiene viser ulike forsøk på å passere som normal, jfr. Goffmans (2009) begrep «passing», men dette krever taktiske manøvrer som ikke alle har like gode forutsetninger for. Utenforskap kunne oppleves slik: «Jeg var for god til å være den. Og jeg var for dårlig for å være den. Så jeg ble litt sånn a la midt imellom ...» (Oline).

Resultatet ble for noen tilbaketrekking og tungsinn, men flertallet fant identiteter som bød på mestringstillit innad og oppreisning utad. Dette skjedde gjennom overganger til sosiale roller som representerte verdi og mening, eksempelvis arbeidstaker, forelder, partner, organisasjonsmedlem eller utøver av en fritidsaktivitet. Bilder og pokaler ble vist fram under intervjuene for å underbygge dette. Oppsummert ga det «å ha blitt noen» et langt bedre liv som voksen enn som ung. Identitetsforhandlinger var slik ikke bare tema i intervjuet, de utspant seg også i møtet mellom forsker og informant, noe som anses å styrke funnenes validitet.

Diskusjon

Informantene møtte annerledes-erfaringene med ulike strategier. Opplevelsen av annerledeshet sprang både ut fra skolens spesialpedagogiske tiltak og fra utfordringer tilknyttet egne vansker. Skolens praksis hadde utilsikta konsekvenser i form av stigmatisering og utenforskap, og er eksempler på mekanismer og krefter som virker uavhengig av om de er tilsiktet eller erkjent. Prisen for å motta slik hjelp blir en «annerledeshet på utstilling» (Tøssebro, 2010). David mente annerledesheten ble skapt av andre; «vi er ikke spesielle nå, men tar du oss ut fra klassen så blir vi spesielle».

Særvilkårsordningene var derfor heller negative forhandlingskort. Informantene vokste opp i Norge i en *tid og sted* preget av det Frønes kaller høyterskelsamfunnet, her må sosial inkludering oppnås etter som arbeid og inkludering ikke lenger følger av å bli voksen. Høyterskelsamfunnet er en særegen kombinasjon av muligheter og krav (Frønes 2017). De fleste erfarer sannsynligvis kravene, men ikke alle kan utnytte mulighetene.

En diagnose kunne bidra til en identitetsmessig oppreisning. Identiteten som en person med ADHD kan være å fortrekke hvis alternativet er et stempel som lat eller uvillig. En informant poengterte at «mange som har lese- og skrivevansker kan bli sett på som dum og da er det jo automatisk at man blir litt utom». For å unngå utenforskap må det stadfestes at man har lese- og skrivevansker og ikke er dum. Men diagnosen kan være både et sterkt og svakt identitetsforhandlingskort siden det fremdeles er fordommer knyttet til mange diagnoser.

De som ikke hadde noen diagnose som forklarte utfordringene og derfor framsto som uplasserbare, havnet i mellomposisjoner eller liminale posisjoner eller faser der individet framstår som et slags verken – eller (Tøssebro, 2010). Dette kompliserer sannsynligvis identitetsforhandlingene.

Hjelpeapparatet vektlegger individenes mangler ved tildeling av tjenester. Dette begrenser deltakerens rom for å motta hjelp, uten samtidig å måtte oppgi sin normale identitet. For å passere som nor-

mal må personen skjule sine erfaringer ved tilsløringsstrategier (Lingsom, 2008), slik som Antonio som avviste offentlige hjelp. Med få muligheter til å skjerme seg for skolens annerledesstempel eller voksentlivets klientstatus, og lite rom for doble tilhørigheter blir individets egne handlingsevner og strategier viktige. Her ble det individuelle handlingsrommet brukt både til å selektere vekk andres vurderinger og til å skape alternative fortellinger.

Tilbaketrekking eller alternative identiteter

Nederlags erfaringer kombinert med identitetsforhandlinger som ikke førte fram til en akseptabel identitet kunne resultere i tilbaketrekking, for eksempel ved å bosette seg øde eller forholde seg hovedsakelig til familie. Ensomhet kan bli et skjold mot trykket for å tilpasse seg normen (Palmlad, 2002), men tilbaketrekkingsstrategier kan samtidig forhindre positive sosiale erfaringer, som hos Jesper som ikke forsøkte å få nye venner. Men mennesker søker ofte alternative arenaer for å kunne skape alternative fortellinger (Molin, 2014), og flertallet viste vilje og handlingsevne til å framforhandle nye identiteter, særlig knyttet til arbeidslivet.

Identifiseringsstrategien innebar håp om at personlig forbedring skulle utvide forhandlingsrommet, men det kreves sterke forhandlingskort for å endre etablerte negative karakteristikk. Beseiringsstrategien falt nok nærmest når enkeltindivider hadde lyktes og fått tiltro til egen handlingsevne. Det er uvisst om det var handlingsevnen som førte til seier eller om seiersholdningen kom som følge av at personene hadde kommet i en god voksensituasjon med fast arbeid og egen bolig. En slik god voksensituasjon kunne ha rot i kontekstuelle forhold og muliggjørende tilfældigheter, som for eksempel sammenlevde liv som åpnet for jobbmuligheter. Tilbaketrekkingsstrategien var mer nærliggende hvis kreftene ikke strakk til. Distanseringsstrategiens anstrengte forhold til avvik pålegger individene i større grad å skjule vansker. Dette øker presset om å fungere på ordinære vilkår, og en slik holdning kan for eksempel bidra til at personer heller slutter i en jobb enn å inn-

rømme tilretteleggingsbehov. Strategiene er tvetydige, det som kan være en fordel i en situasjon kan være en ulempe i en annen.

En begrensning ved studien kan være at en mulig skjevhet i utvalget kan ha oppstått ved at de som valgte å delta er de som hadde klart seg best. Det som imidlertid taler imot en skjevhet av betydning er bredden i informantenes voksenlivssituasjon. I retrospektive intervjuer kan minnefeil oppstå, men dette ble forsøkt redusert ved å knytte hendelsene til steder og tidsperioder. At opplevelser er bearbeidet i årenes løp er naturlig, og det bryter ikke med artikkelens logikk som bygger på hvordan de tidligere sær- vilkårselevne erfarte annerledeshet. Resultatene anses å kunne gi et vesentlig innblikk i hvordan personer forhandler identiteter i spennet mellom normalitet og avvik.

Avslutning

I identitetsforhandlingenes komplekse prosesser navigerte flertallet etter mest mulig aksept og tilhø-

righet på områder individene opplevde som viktige. De vekslet mellom ulike strategier, avhengig av kontekst. Normaliteten er ettertraktet, men fortrinnsvis en normalitet de selv definerer rammene for, slik det framgår gjennom identitetsforhandlingene og bruken av strategiene. Men ved individuelle strategier forholder individene seg uansett, enten med tilpassning eller opposisjon, til en normalitetsnorm. Winance (2007) foreslår heller en justering av normen slik at mennesker kan være både «normalt annerledes» eller «annerledes normale». Slike doble tilhørigheter vil kunne utvide rammene for identitetsforhandlinger. Hvis systemene som skal hjelpe personer i potensielt sårbare posisjoner, enten det er skole eller hjelpeapparat, i stedet for å sirkle inn personen i systemets forståelse og ordninger, heller søker å forstå personens selvforståelse, vil dette sannsynligvis kunne bedre samhandlingsprosessene. Videre forskning kan undersøke hvordan hjelpesystemenes aktører vurderer risikoen for stigmatisering knytta til det å motta hjelp.

SUMMARY

Born different, or becoming different? Strategies of Identity Negotiations among former students on special terms in upper secondary school

This study investigates perceptions of being different and identity negotiations in the tension between normality and deviation. I interviewed 21 adults who were categorized with general learning difficulties or psychosocial difficulties in upper secondary school. The analysis indicate that special educational measures contributed to bullying, and that the labelling led to an experience of being different. The participants dealt with the experience of being different through negotiating acceptable identities, applying different strategies. Most of them eventually entered new roles, linked to work, family, friendship and leisure activities, which gave experiences of mastery leading to new and complementary identities. Having additional identities characterized by normality extended the space of action and reduced the experience of being different.

Keywords: general learning difficulties, psychosocial difficulties, special education, identity negotiation

REFERANSER

- Baric, Vedrana, B., Hellberg, Kristina, Kjellberg, Annette & Hemmingsson, Helena** (2016). Support for learning goes beyond academic support: Voices of students with Asperger syndrome and attention deficit hyperactivity disorder. *Autism*, 20(829), 183-195.
- Befring, Edvard & Tangen, Reidun** (2004). *Spesialpedagogikk*. (3. utg.). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Buchmann, Marlis & Kriesi, Irene** (2011). Transition to Adulthood in Europe. *Annual Review of Sociology*, 37, 481-503.
- De nasjonale forskningsetiske komiteene** (2010). *Rekruttering av deltakere/samtykkeproblematikk*. [https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Medisin-og-helse/Kvalitativ-forskning/4-Rekruttering-av-deltakere--samtykkeproblematikk-/](https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Medisin-og-helse/Kvalitativ-forskning/4-Rekruttering-av-deltakere--samtykkeproblematikk/)
- Ekeland, Tor Johan & Bergem, Randi** (2006). The Negotiation of Identity among People with Mental Illness in Rural Communities. *Community Mental Health Journal*, 42(3), DOI: 10.1007/s10597-006-9034-y.
- Elder, Glen H. Jr. & Giele, Janet Z.** (2009). *The Craft of Life Course Research*. New York: The Guilford Press.
- Frønes, Ivar** (2017). Høyterskelsamfunnet. Om oppvekst, intervensjon og evidens i kompetansesamfunnet. I Ivar Frønes, Helene Eng, Sigrun K. Ertesvåg & John Kjøbli (Red.). *Risiko, intervensjon og evidens. Utfordringer og strategier for barnevern, utdanning, helse og politikk* (s.110-126). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Gerber, Paul J.** (2012). The Impact of Learning Disabilities on Adulthood: A Review of the Evidenced-Based Literature for Research and Practice in Adult Education. *Journal of Learning Disabilities*, 45, (31-46). DOI: 10.1177/0022219411426858.
- Giorgi, Amedeo** (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: a modified Husserlian approach*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Goffman, Erving** (2009). *Stigma. Om afvigerens sociale identitet*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Grue, Lars** (2001). *Motstand og mestrings: Om funksjonshemming og livsvilkår*. Oslo: NOVA.
- Hacking, Ian** (1999). *Social konstruktion af vad?* Stockholm: Thales.
- Jenkins, Richard** (2014). *Social Identity* (4. utg.). Routledge: London.
- Lingsom, Susan** (2008). Invisible Impairments: Dilemmas of Concealment and Disclosure. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 10(1-2), 2-16.
- Midjo, Turid & Aune, Karin E.** (2016). Identity constructions and transitions to adulthood for young people with mild intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, 1. 16. DOI: 10.1177/1744629516674066.
- Molin, Martin** (2014). Tilhørigheter och funktionshinder i det civila samhället. I Emma Sorbring, Åsa Andersson & Martin Molin (red.). *Att förstå ungdomars identitetsskapande. En inspirations- och metodbok* (s. 44-68). Stockholm: Liber.
- Molin, Martin & Gustavsson, Anders** (2011). Delaktighet, ideologi och teori. I Lena Söderman & Sivert Antonsen (red.) *Nya Omsorgsboken* (s. 272-28). Malmø: Liber AB.
- Myklebust, Jon Olav, Båtevik, Finn Ove, Kvalsund, Rune & Bele, Irene Velsvik** (2016). *From Adolescence to Adult Life*. Longitudinal research on Vulnerable People Conducted at Volda University College and Møre Research: A methods Report. Volda. <http://hdl.handle.net/11250/2420877>
- Olin, Elisabeth & Jansson, Bibbi Ringsby** (2009). On the outskirts of normality: Young adults with disabilities, their belonging and strategies. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 4, 256-266. DOI: 10.3109/17482620903180350.
- Olin, Elisabeth, Nordström, Monica & Wijk, Helle** (2011). Privacy, meetings and rejections – a qualitative study of everyday life among persons with psychiatric disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 13(2), 135-150.
- Palmblad, Eva** (2002). Normality, confession and identity. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 4(2), 95-117.
- Rosenberg, Morris** (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books.
- Scott, Susie** (2015). *Negotiating Identity. Symbolic Interactionist Approach to Social Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Shifrer, Dara** (2013). Stigma of a label: Educational Expectations for High School Students Labeled with Learning Disabilities. *Journal of Health and Social Behavior*, 54(4), 462-480. DOI: 10.1177/0022146513503346.
- Tetzchner, Stephen von** (2012). *Utviklingspsykologi*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tøssebro, Jan** (2010). *Hva er funksjonshemming?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Vogt, Kristoffer Chelsom** (2017). Vår utålmodighet med ungdom. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1, 105-119. DOI: 10.18261/ISSN.1504-291X-2017-01-0.
- Winance, Myriam** (2007). Being normally different? Changes to normalization processes: from alignment to work on the norm. *Disability & Society*, 22(6), 625-638. DOI:10.1080/09687590701560261.
- Winger, Nina** (2000). Om identitetsforhandling og selvforvaltning i det moderne samfunnet. I Petter Aasen & Ove Kristian Haugaløkken (red.). *Bærekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det moderne samfunnet* (s. 23-41). Oslo: Gyldendal Akademisk.